Повишаване на детското благосъстояние – теоретични подходи и практическо разбиране

Наталия Михайлова и Стоян Михайлов

Резюме. *В статията си авторите правят преглед на теоретичното и практическо разбиране на детското благосъстояние. Основен акцент се поставя на начина, по който социалната работа и основните семейно ориентирани подходи за интервенция подкрепят повишаването на детското благосъстояние. Представени са резултати от емпирично социологическо изследване сред професионалисти. Резултатите са интерпретирани от гледна точка на разбиране и използвани подходи.*

Ключови думи: *детско благосъстояние, социална работа, подходи в социалната работа*

Increasing child welfare - theoretical approaches and practical understanding

Natalia Mihaylova and Stoyan Mihaylov

Summary. *In the article the authors make a review of the theoretical and practical understanding of child well-being. Main emphasis is placed on the way, in which social work and the main family-oriented approaches to intervention support the enhancement of child well-being. Results of empirical sociological research among professionals are presented. They are interpreted from the point of view of the understanding and the used approaches.*

Key words: *Child well-being, social work, approaches in the social work*

Въведение

Социалната работа и основните подходи за подкрепа на детското благосъстояние са свързани както с начина, по който то се възприема от професионалистите, така и с подхода, който се използва за неговото реализиране.

Цел на настоящето изследване е преглед на доминиращите парадигми за определяне на детското благосъстояние, осмислянето им от професионалистите и моделите за практическо реализиране.

Цитираното изследване е част от изследователската програма, която се реализира от авторите в процеса на работа по техните дисертационни трудове. Основните методи, чрез които се събира информация в рамките на тази изследователска програма, са кабинетно проучване (desk research) и количествено изследване сред професионалисти от социалната сфера.

В рамките на кабинетното проучване бяха прегледани и анализирани 20 източника на информация като теоретични доклади и анализи, стратегически документи, емпирични изследвания на национално и международно равнище. Информацията от тези източници послужи за анализ на основните теории, свързани с дефиниране на детското благосъстояние, теоретични модели и подходи в социалната работа, както и нормативна и стратегическа рамка в политиките за социална подкрепа на деца и семейства.

Количественото проучване беше осъществено онлайн сред 44 професионалисти в социалната сфера, работещи в НПО, държавни и общински структури, включително доставчици на социални услуги за деца. Възрастта на участниците е от 26 до 62 години, средната им възраст е 44 години, опитът им в социалната сфера е средно 15 години. Дефинирането на целевата група като професионалисти произтича от факта, че заетите в социалната сфера у нас са с различно образование и професионална квалификация[1] (Child Protection Hub, 2015, p. 18). Планираната и реализирана извадка имаше за цел да покрива няколко важни критерия:

- Географско покритие: Извадката обхваща социални услуги и институции от цялата страна.
- Разнообразие от доставчици на социални услуги: Извадката включва всички видове доставчици на социални услуги за деца в България – общини и неправителствени организации.
- Разнообразие от социални услуги: Център за обществена подкрепа, Дневен център, Център за настаняване от семеен тип и Център за социална рехабилитация и интеграция.
- Разнообразие от целеви групи на социалните услуги: деца в ранна възраст, деца с увреждания, деца, жертви на насилие, деца с противообществени прояви, деца, разделени от семействата си, семейства в риск.

[1] „В различните видове услуги има различни специалисти (освен социални работници, има психолози, педагози, физиотерапевти, логопеди, педагози и т.н.).“

Извадката е генерирана от базата данни на Националната мрежа за децата, официалните бази данни с контакти на Националното сдружение на общините в България и базите данни с контакти на професионалисти в социалната сфера в рамките на изследователски проекти, реализирани от или със участието на авторите. Въпросникът е изпратен до 120 организации и институции. Реализираната извадка не претендира за представителност поради обективните ограничения, свързани с изучаваната съвкупност, а именно липса на статистическа информация за броя на действащите професионалисти, заети в сферата на социалните услуги в страната, тяхното разпределение по тип услуги и т.н. Въпреки това данните, събрани чрез проучването, са надеждни поради прилагането на описаните критерии.

Програмирането на въпросника и събирането на данни бе осъществено от авторите чрез платформата „Survey Monkey". Въпросникът съдържа 27 въпроса, от които 7 отворени, 7 полузатворени и 13 затворени, обединени в няколко блока: Разбиране и фактори, допринасящи за постигане на детско благосъстояние (7 въпроса), Цели, задачи, трудности и постижения на реформите в системата за детска закрила и деинституционализация (6 въпроса), Разбиране и нагласа за прилагане на семейно-ориентиран подход в социалната работа (6 въпроса), Участие на децата и семействата в процеса на реформа (4 въпроса) и Демографски блок (4 въпроса).

Основните етапи при разработването на въпросника бяха свързани с формулиране на ключовите индикатори, чрез които авторите декомпозират идентифицираните в кабинетното проучване основни теми, структуриране на въпросника, за да се следва логическа последователност, експертна оценка с оглед гарантиране на яснота и релевантност на въпросника, програмиране, пре-тестване, апробиране с представители на целевата група, изпращане до респондентите и двукратно напомняне. В резултат на експертната оценка и апробирането бяха добавени 2 нови и прецизирани 7 от въпросите.

Изследването бе проведено през месец октомври 2017 г.

Работната изследователска хипотеза беше, че начинът, по който се възприема и интерпретира детското благосъстояние, определя доминиращите подходи за социална работа с детето и семейството и повишаване на благосъстоянието му. В същото време очакванията бяха, че изследването ще регистрира разминаване между разбирането на специалистите и реалната практика на социална работа и това ще бъде рефлектирано от професионалистите.

Детското благосъстояние – теоретични подходи и практика

Теоретични подходи

Детското благосъстояние е основополагащо понятие в системата за закрила на детето. Неговото концептуализиране е ключово за разбирането и подкрепата на процеса на съзряване на детето и превръщането му във възрастен индивид.

Разбрано на равнището на всекидневното съзнание, детското благосъстояние означава добър живот или добро качество на живота (quality of life). Исторически вниманието на обществото се насочва към темата заедно с масовото вливане на деца в работната сила през епохата на ранната индустриализация и свързаните с това проблеми.

„Детското благосъстояние се превръща в проблем през осемнадесети век и по-рано, отчасти заради критицизма към детското участие в работната сила, но също като резултат от крайната бедност и изоставянето на деца“ (Sandin B., in Ben-Arieh A. et al. eds., 2014, p. 66).

Разбирането на детското благосъстояние никога не е било хомогенно. Напротив, в различните исторически и национални контексти детството се възприема различно, като съ-съществуването на представи и съответстващите им модели на грижа от реформистки и традиционен тип е правило. Това е породено от епохата на ускоряване на обществения живот и бързи трансформации, довели както до съвместяване на аграрни и индустриални, градски и селски форми на всекидневно живеене, така и до криза на семействата, водещи до високи равнища на детска смъртност и изоставяне (пак там).

Въпреки това през последните три века може да бъде проследена тенденцията на развитие на представата за детството и понятието за детско благосъстояние в западните общества и да се реконструира логиката, водеща до актуалното днес възприемане. Започнало с осъзнаване и ранни форми на институционална борба с бедността и изоставянето (като болниците за изоставени деца и сиропиталищата), продължило с развитието на масовото образование през XIX век, което въвежда различни критерии за благосъстояние на децата от различни социални класи, пол и етнически групи, но наред с това прави възможно следенето на здравето и развитието на децата, от началото до средата на XX век детството постепенно се оформя като специален период в живота на човека и децата се възприемат като имащи отличителни черти и притежаващи специални права. Такава отличителна черта на децата става тяхната уязвимост и оттук нуждата от закрила излиза на преден план, а детското благосъстояние се свързва преди всичко с отглеждане и възпитание в семейството, където ролята на жената е основна (пак там). Оттук необходимостта от държавна подкрепа на семейството, закрепена в законодателството, развитието на (повече или по-малко амбициозни в различните западни държави) системи от социални услуги за детето и семейството и нарастване ролята на неправителствения сектор. Този процес се ускорява и задълбочава през втората половина на XX век след разрушителния ефект на Втората световна война върху децата и семействата. През този период децата заемат все по-голямо място в общественото внимание и националните политики и към края на века „*правата на децата станаха централни в решаването на проблемите на децата и оформиха контекста за определяне на благосъстоянието*“ (пак там, с. 69). Това очертава една дългосрочна промяна в представата за децата – от идеята за тяхната уязвимост и крехкост към гледната точка за тях като автономни индивиди със сходни потребности и права с тези на възрастните (пак там). В късния XX век насърчаването на правата на детето показва преминаване от акцент върху

социалните права и достъп до социални услуги към индивидуалните права на участие (пак там).

Днес *„най-добрият интерес на детето“* е не просто директива в международната Конвенция за правата на детето, но и инструмент за управление в модерните общества, а дебатът за детското благосъстояние е прераснал от национален в международен проблем (пак там).

В хуманитарната научна литература и в изследователската практика е налице огромно разнообразие от подходи към концептуализиране на понятието „благосъстояние“ и „детско благосъстояние“ в частност. Рефлексията върху това понятие става все по-интензивна и протича както в рамките на хуманитарните дисциплини (философия, социология, психология, педагогика, теория на социалната работа), така и в икономиката, здравеопазването, социалното управление и разработването на политики (Ben-Arieh A. et al. eds., 2014). Системните теории, сред които се отличава екологичната перспектива, са особено активни в това отношение. *„Екологичната теория предполага, че децата са заобиколени от слоеве на нарастващи по големина и сложност социални групи, които оказват влияние върху тях. Те включват семейство и разширено семейство, приятелски мрежи, училище, квартални и професионални влияния и мястото на семейството в общността“* (Aldgate J., 2006, p. 23).

Емпиричните изследователски подходи за изследване на детското благосъстояние биха могли да се сведат до две основни групи – подходи, основани върху обективни, външни индикатори и субективни, личностно ориентирани подходи. Възникнали са исторически през 60-те години на XX век с първите опити за изработване на социални индикатори (Exenberger S., B. Juen, 2014, p. 2), където акцентът в най-голяма степен пада върху външните, материални условия на живот. Развитието на изследванията за благосъстоянието на децата може да се разглежда като постепенно интегриране на субективни индикатори в методологическия инструментариум и включване на самите деца с тяхната гледна точка в процеса на изследване (Brandolini, A. and G. D'Alessio, 1998;

Exenberger S., B. Juen, 2014). Този тренд е естествен, но се обуславя също и от психологическия изследователски ракурс, който се фокусира върху личностните индикатори, например себепознание, самоефикасност (увереност в собствените способности за постигане на очакваните резултати) и самооценка (Bandura, 2006; Marks, Sha, & Westall, 2004; Pajares, 2006).

Амбициозен опит за интегриране на двата подхода заедно с резилианс подхода правят Силвия Ексенбергер и Барбара Джуен (Exenberger S., B. Juen, 2014). Те извеждат три понятия, чиито взаимодействия и зони на припокриване обуславят изчерпателното разбиране на понятието „детско благосъстояние“: качество на живота, т.е. обективното благосъстояние и субективната област на удовлетвореност, (субективно) благосъстояние, дефинирано като субективно удовлетворение от живота, и честа радост и резилианс или способността да се справяш с трудностите, търсейки благосъстоянието (Exenberger S., B. Juen, 2014).

В последните години тенденцията към интегриране на двата подхода доминира. Добър пример е изследването на изследователския център на УНИЦЕФ (UNICEF, 2007). В него са включени 6 основни области на измерване – материално благосъстояние, здраве и сигурност, образователно благосъстояние, взаимоотношения със семейство и връстници, поведение и рискове, субективно благосъстояние.

Могат да се проследят няколко основни тенденции в областта на изследванията на детството. Според Ашер Бен-Арих (Ben-Arieh A., 2008) налице са четири основни промени в полето на индикаторите за изследване на детето. Първата промяна е от „оцеляване към благосъстояние“, което означава, че изследователският интерес се е изместил от физическото оцеляване и базисните потребности на децата към фокус върху идеята за качество на живота. Втората промяна може да се обобщи като „от негативно към позитивно“ и се отнася до разширяване на събраните резултати, за да се включат не само негативните индикатори (като рисковите фактори), но и позитивните (като удовлетвореност). Третата промяна, спомената от Бен-Арих (2008), е от порастване към

благосъстояние („from well-becoming to well-being"), описваща смяната на фокуса от ориентиран към бъдещето към ориентиран в сегашно време към благосъстоянието на детето. Последната промяна е наречена „от традиционни към нови области" и се отнася до разширяване на полето на изследователските обекти, за да обхване например детската дейност или приятелството на децата, за да придобие по-силна ориентация към децата (Fegter, S., C. Machold, & M. Richter, 2010, in S. Andresen, at al., p. 8).

Детско благосъстояние – гледната точка на професионалистите в България

България ратифицира Конвенцията на ООН за правата на детето през 1991 година, като през 2000 е приет и Законът за закрила на детето. Паралелно със създаването на система от услуги и мерки за закрила на децата, в страната се реализира мащабна реформа за повишаване на детското благосъстояние. В същото време в законодателството и в стратегически документи на национално ниво като Националната стратегия за детето 2008–2018 г. и Националната стратегия „Визия за деинституционализацията на децата в Република България" липсва обща дефиниция на понятието. Нещо повече, приемането на широка концепция и разработването на система от индикатори за детското благосъстояние е залегнало в стратегическите насоки.

В този смисъл от съществено значение е да се установи по какъв начин професионалистите у нас разбират и практически работят в посока повишаване на детското благосъстояние.

Разбирането на изследваните професионалисти за детско благосъстояние като цяло е непротиворечиво, макар че те поставят различен фокус и акцент. Част от тях съсредоточават вниманието си върху определяне на понятието в контекста на правата на децата и задоволяване на потребностите им, а други мислят в посока фактори и подходи за осигуряване на благосъстояние.

Преобладаващото разбиране (споделено от близо 2/3 от професионалистите) на това понятие е интегрално и е свързано със задоволяване

на физическите, емоционалните и социални потребности на детето. Това определение съответства изцяло на концепцията за правата на децата и кореспондира с Конвенцията за правата на детето. *„Детско благосъстояние" е събирателно понятие за базовите детски нужди (вкл. подкрепата за семейството и обгрижващите възрастни и социалната закрила), които са гарантирани от Конвенцията за правата на детето.“* Правата на детето са важен аспект, който професионалистите изтъкват при определяне на детското благосъстояние. *„Осъществяване правата на децата чрез политиките и практиките в държавата.“ „Когато на всяко дете са гарантирани основните права и са осигурени основните му потребности – от храна, подслон, семейство, здраве, образование.“*

В допълнение към това, според част от професионалистите, детското благосъстояние неизбежно е свързано с развитието на детето: *„Състояние на детето, при което за него са осигурени достатъчно възможности и условия, така че то да расте и да се развива в съответствие със своите нужди на уникално човешко същество, но и на член на обществото.“*

Близо половината от участвалите в изследването професионалисти изтъкват ролята на семейството и средата като определящи фактори за детското благосъстояние: *„Възможност да бъдат задоволени потребностите на децата в семейна среда (или алтернативна, или близко до семейната среда), в общността, което предполага да се разглежда благополучието на детето във връзка и неотменно от грижа/ресурси/ възможности и за възрастните полагащи грижа за него (родители, близки, специалисти)“, „Получаване на любов и подкрепа от родителите си.“*

Тези данни се потвърждават и от мненията относно основните показатели за определяне на детско благосъстояние (графика 1). Преобладаващата част от професионалистите посочва живота в семейна среда и осигурените възможности за личностно развитие като определящи за детското благосъстояние.

Графика 1

Основни подходи в социалната работа, насочени към повишаване на детското благосъстояние

Теоретични подходи

Прегледът на различните теоретични подходи, концептуализиращи социалната работа и обуславящи разбирането за детско благосъстояние, показва стремеж към системност и холистичност. Това, което е общо за всички тях, е разбирането и търсенето на връзката между индивидите и средата с оглед осъществяване на ефективен помагащ процес. Теоретичните концепции, насочващи практиката на социалната работа, показват разнообразие на моделите за обяснение на човешкото поведение и взаимодействия, от което произтичат и обяснения на причините за възникване на социалните проблеми и начините за разрешаването им. Цел на социалната работа е подобряване на условията и качеството на живот на клиентите, на тяхното благосъстояние и стимулиране на собствените им усилия. В този смисъл социалната работа се практикува в срещата между индивида и обществото, работата е системна, основана на ценности и холистично ориентирана и се характеризира с взаимодействия лице в лице. (Hutchinson, G. and S. Oltedal, 2014).

Прегледът на различните подходи, които ползва социалната работа, за да осигури подкрепа на децата и да повиши детското благосъстояние, показва разнообразие на концепции, обусловено от целите, перспективата и най-вече от насочеността на интервенцията. Историческият преглед на развитието на концепциите за социална работа с индивиди и общности показва, че с течение на времето постепенно водещите подходи стават все по-холистични, които са по-подходящи за мултидисциплинарна работа и широка гама от проблеми на индивидите (Kamerman S .B. and S. Gatenio-Gabel in Ben-Arieh et al. (eds.), 2014, p. 404). Налице е естествена връзка между развитието на представите за детството и понятието за детско благосъстояние и концепциите за социална работа.

Могат да се идентифицират няколко основни подхода, насочени към повишаване на детското благосъстояние. Всеки от тях задава ролята на социалната работа и на социалния работник в частност в усилието му да подобри качеството на живот на децата (пак там, с. 411).

Един от най-разпространените подходи изхожда от перспективата **на правата на детето**. При този подход благосъстоянието се разбира като създаване и подкрепа на възможностите за всяко дете да постигне всичко, което би могло. Тази перспектива се свързва с основната мисия на социалната работа да подобри благосъстоянието и да помогне за посрещане на основните човешки потребности със специален фокус към нуждите и овластяването на тези в риск, уязвими и живеещи в бедност. Този подход подкрепя децата да правят собствени избори и да развиват собствените си идеи чрез насърчаване на тяхното общуване и учене. Подходът се съсредоточава върху концепцията за предоставяне на повече свобода на детето, което му дава възможност да използва свой собствен индивидуален подход.

Подходът, основан върху правата, отправя предизвикателство към практиката на социална работа, защото призовава социалните работници да отидат отвъд ролята си на прилагащи държавната политики за грижа за децата. Използването на този подход в социалната работа подтиква социалните

работници да проблематизират съществуващите практики и процеси, предназначени да подобрят благосъстоянието на децата, с оглед на това дали процесът и целите водят до реализацията на техните права (пак там, с. 408).

Сред индустриализираните страни, особено в Европейския съюз, благосъстоянието на децата все повече се разглежда като обхващащо показателите за материално положение на децата. Те могат да включват подходящото жилищно настаняване, здравеопазването, образованието, субективното благосъстояние и детските взаимоотношения, гражданското участие и риска и безопасността, често поставени в широкообхватна перспектива, наречена „**конструкт на социалното изключване“** (пак там, с. 404). Според британския професор Майкъл Шепърд „социалното изключване е със силен акцент в съвременната социална работа ... и е в сърцето на съвременната социална теория и практика“ (Sheppard, 2006).

За разлика от подхода, основан на правата, при този не се постановява, че децата участват в процеса, а се подчертава, че са представени най-добрите интереси на всички деца. Тук социалните работници трябва често да оценяват справедливото разпределение на ресурсите и да говорят от името на деца, които са маргинализирани или пренебрегвани, или са в силно неравностойно положение (Kamerman S.B. and S. Gatenio-Gabel in Ben-Arieh A. et al. (eds.), 2014, p. 412).

Друга стратегия за повишаване на детското благосъстояние, която оказва влияние върху практиката на социалната работа, е **семейната политика**. Терминът обикновено се използва, за да опише онези обществени политики, като закони, подзаконови нормативни актове и административни политики, предназначени да подобрят положението на децата, семействата с деца и лицата в семейната им роля (пак там, с. 409). За разлика от подхода, основан върху правата, социалната работа в перспективата на семейните политики е тясно свързана със специфичния културен контекст на дадена страна или регион (пак там, с. 412).

Описаните подходи и стратегии очертават начина, по който социалната политика и работа отговаря на различните социални проблеми и осигурява възможности за повишаване на детското благосъстояние. Това произтича и от факта, че основната цел на системата за предоставяне на социални услуги за подпомагане на децата е свързана с осигуряване на тяхното и на семействата им дългосрочно благополучие винаги, когато това е възможно (McCroskey, J. and W.Meezan, 1998).

Търсенето на общ фактор за детско благополучие отвежда към създаване и реализиране на модели за подкрепа на семействата, доколкото *„благосъстоянието на децата е отговорност на родителите*. *В богатите, а вече и в бедните страни, правителствата подпомагат родителите“* (Bradshaw J. in Ben-Arieh, A. et al. (eds.), 2014, p. 2921). В този смисъл разработването и предлагането на услуги за подкрепа на семействата, формиране на родителски умения е от ключово значение за осигуряване и повишаване на детското благосъстояние.

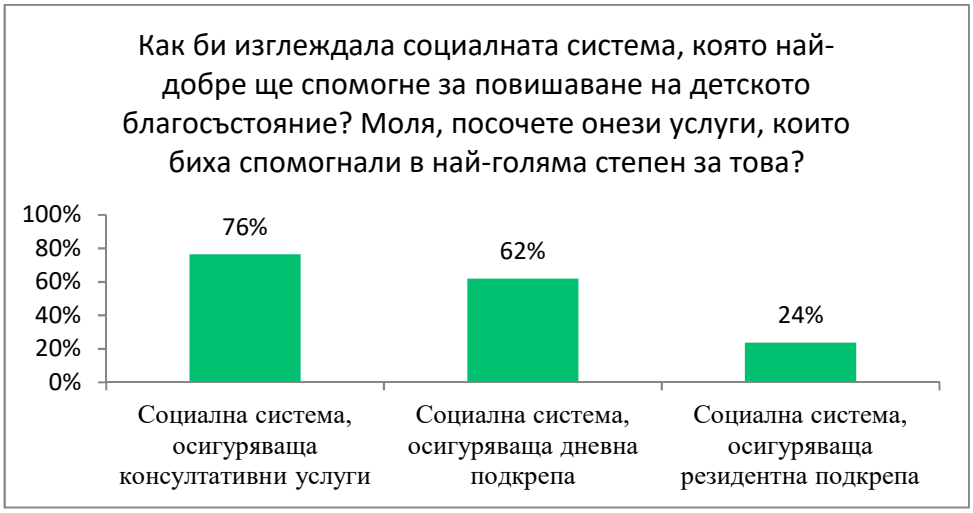
Практически подходи за повишаване на детското благосъстояние

- ***Социална система, повишаваща детското благосъстояние***

В контекста на описаните подходи, които ползва социалната работа, за да осигури подкрепа на децата и семействата, от съществено значение е мнението на професионалистите относно функционирането на социалната система, която би могла в най-голяма степен да постигне високо ниво на детско благосъстояние.

Системата, осигуряваща консултативни услуги, е посочена от най-голям дял от участниците в изследването като социална система, която би съдействала най-цялостно за повишаване на детското благосъстояние (графика 2). В унисон с това е и разбирането на всеки седми от участниците, че осигуряването на превенция е задача на такава система.

Графика 2

В това виждане се съдържа имплицитно разбирането, че детското благосъстояние се осигурява най-пълноценно, когато са създадени необходимите условия за пълноценно развитие на детето и реализиране на неговите права в семейството и в общността.

В този смисъл преобладаващата част от мненията на участниците насочват към развитие на ясна семейна политика, система от социални, здравни и образователни услуги, ориентирани основно към превенция на социалното изключване (графика 3).

Графика 3

- ***Семейно-ориентиран подход в социалната работа***

Основните принципи и подходи за реализиране на семейна политика в полето на социалната работа са свързани с разработване и предлагане на „семейно-центрирани“ подходи или „семейно-ориентирани услуги“. Тези подходи или услуги споделят обща философия с акцент върху потребностите и силните страни на семейството.

Системата от грижи за децата в широк план е замислена да подпомага благосъстоянието на семействата и техните деца, а използването на семейно–центрираните услуги в областта на благосъстоянието на децата се подхранва от вярвания и принципи, които подкрепят правата и на семействата, и на децата. (McCroskey, J. and W. Meezan, 1998, p. 55).

„Принципите, които се съсредоточават върху подкрепата на семействата, включват:

- *семействата, във всичките им разнообразни форми, са най-добрите места за отглеждане на деца;*
- *семействата имат право на справедлив достъп до ресурси и възможности, необходими за успешното им функциониране и отглеждането на деца;*

- *семействата имат право на неприкосновеност на личния живот, освен ако не са застрашени децата“* (пак там).

За сравнение подходите, които се фокусират върху правата на детето, се основават на следните три принципа:

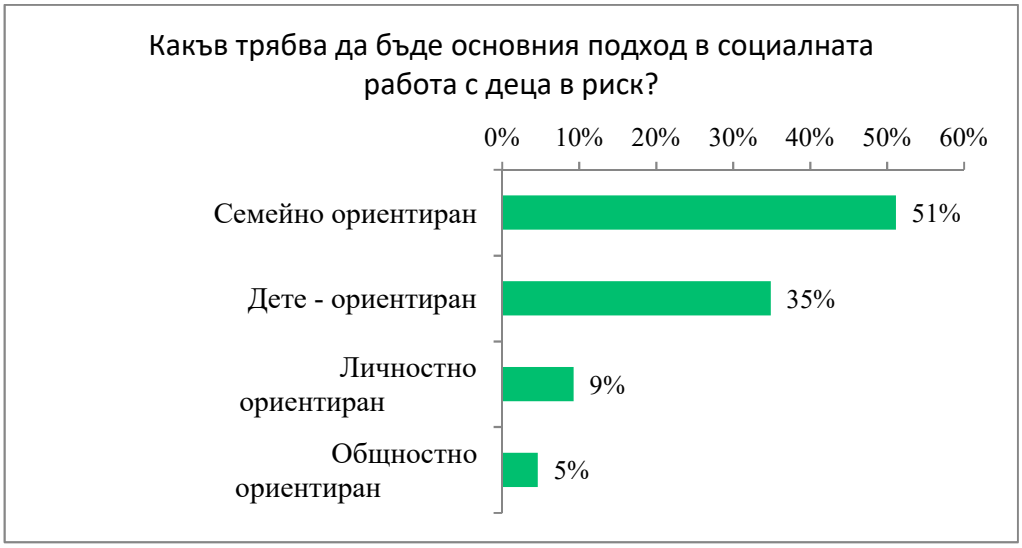
- *родителските права се обуславят от задължението да се защитят децата и да се подпомогне тяхното благосъстояние;*
- *децата имат право на справедлив шанс в живота и необходимостта от здравословно развитие, включително чувство за принадлежност, непрекъснатост на грижите, безопасност, възпитание, социализация до конструктивни обществени норми и достъп до възможности;*
- *децата, които са в риск, имат правото на закрила от общността* (пак там).

Поставянето на семейството в центъра на професионалните усилия включва следните водещи принципи за членовете на семейството: участие в дефинирането на проблема и избора на услуга, оценката на потребностите, планирането и реализирането на интервенцията, отношенията със социалните работници и анализа на резултатите.

В настоящето изследване няма да бъде правен детайлен анализ на двата подхода от гледна точка на реализация, а ще се идентифицира гледната точка на професионалистите по отношение на това кой трябва да бъде основният подход, гарантиращ благополучието на детето.

Преобладаващата част от професионалистите (51 %) определят като такъв семейно-ориентирания (графика 4).

Графика 4

При определянето на основните характеристики на семейно-ориентирания подход професионалистите дискутират основната цел и задачи на социалната работа, начина, по който тя се осъществява, и водещите принципи. Условно мненията могат да се групират по следния начин:

- Над половината от участвалите в изследването професионалисти възприемат този подход като социална работа със семейството, **подкрепа на семейството от страна на социалната система в името на най-добрия интерес на детето**. Типични за тази гледна точка са определения като: *„Подкрепа на семейството и консултиране в името на интереса на детето“, „Подкрепа за задоволяване потребностите на семейството“, „Разбиране на семейството като най-ценната среда в живота на детето“*.

- За постигането на тази цел професионалистите споделят, че **детето трябва да се възприема като част от семейната система**: *„Фокусът на подкрепа да е насочен към семейството като цяло, като система от отношения“, „В зависимост от теоретичната парадигма, работа с цялото семейство“, „Най-добрият интерес на семейството. Всяко семейство е отделна вселена. Когато работим с едно семейство, работим съобразно проблемите, ресурсите, динамиката в него“*.

- При осъществяването на семейно-ориентиран подход в социалната работа от съществено значение според професионалистите е да се подкрепят и развиват **ресурсите и силните страни на семейството**, т.е. семейството се възприема като субект на проблеморешаващата практика, а социалната работа има по-скоро консултативен характер: *„Идентифициране на силните страни и ресурсите на семейството“, „Разпознаване и зачитане на силните страни на семейството“, „Да се развива потенциала на семейството“, „Зачитане на динамиката на семейството, неговите особености и потребности и ориентиране на подхода за работа съобразно тях при интервенция“*.

- **Участието на семейството и детето**, партньорството на социалния работник с тях се изтъква като водещ принцип при реализиране на този подход от професионалистите: *„Участие на семейството и детето в целия процес на работа“, „Приемане на родителите като най-значимите за детето възрастни хора, които сами определят подкрепата, от която имат нужда и се възприемат като партньори в процеса на работа“, „Семейството като активен участник, а не като страничен наблюдател“, „Включване на детето (където и когато е възможно) и родителите/близките при вземане на решения с право на глас (не проформа)“.*

- ***Ефективност на работата с родителите – условие за повишено детско благосъстояние***

Данните от проведеното изследване показват, че професионалистите разбират работата със семействата и прилагането на семейно-ориентиран подход като ключови за осигуряване и повишаване на детското благосъстояние. В същото време, когато рефлектират върху съществуващата система за социална работа в общността, те много единодушно поставят диагнозата *„недостатъчна подкрепа на семействата“* (графика 5). Този резултат, в съчетание с ясната ориентация към семейно-центриран подход, очертава значимо (и осъзнато) противоречие между нагласите на професионалистите у нас и реалното функциониране на системата, в която те работят.

Графика 5

Сред факторите, които се изтъкват като причина за недостатъчната и неефективна работа със семействата, водещ е *„Родителите са безотговорни“*, но с подобна тежест е и твърдението, че професионалистите не вярват във възможностите на родителите или нямат капацитет да работят с тях (графика 6).

Графика 6

В допълнителни коментари са формулирани критиките към системата от социални услуги и са обобщени проблемите: *„Методиките на съществуващите социални услуги, както и начина на насочване и работа със случай силно*

ограничават и пречат за ефективната работа с родителите.“ „Липсата на услуги по превенция; трудността (поради липса на финансиране), там където се правят такива да бъдат устойчиви. Отделно, в практиката си все още професионалистите не разбират работата (споделянето на отговорност) в екип (често това е проблем не на отделните специалисти, а на лидерите им)."

В противовес на горното, факторите, които подпомагат най-много ефективната работа със семейството, са родителската грижа за детето, подкрепата и доверието от страна на професионалистите (графика 7).

Графика 7

Това показва, че въпреки съществуващата нагласа за работа със семейства професионалистите все още разбират ролята си не като формиращи и развиващи родителския капацитет, а като подкрепящи силните страни на *„родители, които се грижат за детето си“.*

Заключение

Процесът на развитие на системите за подкрепа на децата и семействата в риск следва своя естествена логика, неразривно свързана с разбирането за

детското благосъстояние. Първоначалният интерес към децата и тяхното излизане от средновековната анонимност е породен от масовата практика на експлоатация на труда им в епохата на ранната индустриализация. Негативните ефекти на кризата през този период се свързват с проблеми в семействата, бедност и изоставяне на деца. В резултат на това се развиват първите институционални модели на справяне с тези ефекти, както и появата на масовото образование и свързаните с него форми на контрол и наблюдение, но и изучаване на децата. Постепенно се оформя концепцията за детството като специфичен период в живота на човека, когато той е крехък и уязвим и трябва да бъде закрилян и подкрепян, създават се системите за закрила и подкрепа (процес катализиран от световните войни) и се развиват теоретичните подходи и практики в социалната работа. Към края на миналия век с приемане на Конвенцията за правата на детето, актуална става темата за детето като автономен индивид с потребности и права подобно на възрастния, а днес на дневен ред е правото му на участие и свобода на изразяване на собствени възгледи и мнения.

България ратифицира Конвенцията за правата на детето през 1991 г., но почти цяло десетилетие след това обществото ни не прави видими усилия за нейното реализиране. Такива целенасочени усилия се предприемат едва в началото на този век с приемането на Закона за закрила на детето и стартиралите с него реформи за повишаване на детското благосъстояние, деинституционализация и създаване на система от социални услуги за деца и семейства. Все още обаче не е налична цялостна концепция и национални индикатори за детско благосъстояние. В този контекст от съществено значение е да се направи анализ на възприемането от професионалистите на концепцията за детско благосъстояние и съответно начина, по който социалната работа търси и намира решения за неговото повишаване.

Резултатите от проведеното изследване потвърждават предварително формулираните работни хипотези.

На първо място, начинът, по който се възприема и интерпретира детското благосъстояние, определя доминиращите подходи за социална работа с детето и семейството и повишаване на благосъстоянието му. Доминиращата парадигма за детското благосъстояние у нас е свързана с реализиране на правата на децата, задоволяване на потребностите им и осигуряване на възможности за развитие. В същото време, според професионалистите, потребностите на децата се задоволяват най-пълно в семейството. Те са убедени, че социалната система, осигуряваща детското благосъстояние, трябва да бъде основана на превенция и система от консултативни услуги, насочена към подкрепа на семействата.

На второ място, моделите за практическо прилагане на това доминиращо разбиране обаче са дискусионни и реалната практика е все още далеч от необходимото ниво на подкрепа на семействата и приоритетно превантивния и консултативен характер на услугите. Налице е рефлектирано от професионалистите разминаване между тяхното разбиране относно работата със семейства и реалната практика на социалните услуги в страната.

Използвана литература

Закон за закрила на детето (2000). [Zakon za zakrila na deteto (2000)]. – https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134925825

Конвенция на ООН за правата на детето (1989). [Konventsia na OON za pravata na deteto (1989)]. – https://www.unicef.org/magic/media/documents/CRC_bulgarian_language_version.pdf

Националната стратегия за детето 2008–2018 г. (2008). [Natsionalnata strategia za deteto 2008–2018 g. (2008)]. – http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=464

Националната стратегия „Визия за деинституционализацията на децата в Република България" (2010). Natsionalnata strategia „Vizia za deinstitutsionalizatsiyata na detsata v Republika Bulgaria" (2010)]. – http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=601

Aldgate, J. (2006). Children, Development and Ecology.' In J. Aldgate, D.P.H. Jones, W. Rose and C. Jeffery (eds.) *The Developing World of the Child*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Bandura, A. (2006). Adolescent development from an agentic perspective. In F. Pajares & T. Urdan (Eds.), *Self-efficacy beliefs of adolescents* (pp. 1–43). Greenwich, CT: Information Age Publishing

Ben-Arieh A., Casas F., Frønes I., Korbin J. E., (eds.) (2014) Handbook of Child Well-Being: Theories, Methods and Policies in Global Perspective, Dordrecht: Springer Science+Business Media

Ben-Arieh, A. (2008). The child indicators movement: Past, present, and future. *Child Indicator Research*, 1, 3–16.

Bradshaw, J. (2014) Overview: Social Policies and Child Well-Being In Ben-Arieh A. et al. eds., *Handbook of Child Well-Being: Theories, Methods and Policies in Global Perspective* (pp. 2921–2992), Dordrecht: Springer Science+Business Media

Brandolini, A., & D'Alessio, G. (1998). Measuring well-being in the functioning space. Rome, Banca d'Italia.

Child Protection Hub (2015). Базисно изследване за определяне на потребностите от обучения на специалистите от сферата на закрила на детето в Югоизточна Европа, България. [Bazisno izsledvane za opredelyane na potrebnostite ot obuchenia na spetsialistite ot sferata na zakrila na deteto v Yugoiztochna Evropa, Bulgaria]. – https://childhub.org/en/system/tdf/library/attachments/bulgaria_bg.pdf?file=1&type=node&id=21674

Exenberger S., Juen B. (2014). Well-Being, Resilience and Quality of Life from Children's Perspectives, Dordrecht: Springer Science+Business Media.

Fegter, S., Machold, C., & Richter, M. (2010). Children and the good life: Theoretical challenges. In S. Andresen, I. Diehm, U. Sander, & H. Ziegler (Eds.), *Children and the good life. New challenges for research on children* (pp. 7–12). Dordrecht: Springer.

Hutchinson, G. and S. Oltedal. Five Theories in Social Work (2014). Universitetsforlaget, Sydney, Australia.

Kamerman S.B. and S. Gatenio-Gabel (2014). Social Work and Child Well-Being, in Ben-Arieh et al. (eds.), *Handbook of Child Well-Being: Theories, Methods and Policies in Global Perspective*, (pp. 403–413) Dordrecht: Springer Science+Business Media.

Marks, N., Sha, H., & A. Westall, (2004). The power and potential of well-being indicators. Measuring young people's well-being in Nottingham. London: NEF.

McCroskey, J. and W. Meezan (1998). Family-Centered Services: Approaches and Effectiveness, The Future of Children, Protecting children from abuse and neglect Vol. 8, No. 1.

Pajares, F. (2006). Self-efficacy during childhood and adolescence. Implications for teachers and parents. In F. Pajares & T. Urban (Eds.), *Self-efficacy beliefs of adolescents* (pp. 339–367). Greenwich, CT: Information Age Publishing.

Sandin B., History of Children's Well-Being, In Ben-Arieh A. et al. eds. (2014). *Handbook of Child Well-Being: Theories, Methods and Policies in Global Perspective* (pp. 31–71), Dordrecht: Springer Science+Business Media.

Sheppard, M. (2006). Social work and social exclusion. Burlington: Ashgate.

UNICEF, Child poverty in perspective: An overview of child well-being in rich countries, Innocenti Report Card 7 (2007), UNICEF Innocenti Research Centre, Florence. – https://www.unicef.org/media/files/ChildPovertyReport.pdf

За авторите:

Наталия Михайлова, докторант по Организация и управление на социалните дейности, ЮЗУ „Неофит Рилски"
Стоян Михайлов, докторант по Социология, СУ „Св. Климент Охридски"